

ЖИВА РЕЧ

ЗБОРНИК У ЧАСТ
ПРОФ. ДР НАДЕ МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ

БЕОГРАД 2011

ЖИВА РЕЧ

Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић

INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SPECIAL EDITIONS 115
FACULTY OF PHILOLOGY UNIVERSITY OF BELGRADE

WORD OF MOUTH

Collection in honour of
Prof. Dr. Nada Milošević-Đorđević

Edited by
Mirjana Detelić
Snežana Samardžija

BELGRADE 2011

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 115
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ЖИВА РЕЧ

Зборник у част
проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић

Уредници
Мирјана Детелић
Снежана Самарџија

БЕОГРАД 2011

Издавачи

Балканолошки институт САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Београд, Студентски трг 3

За издавача

академик *Никола Тасић*

Рецензенти

академик *Предраг Палавестра*
дописни члан САНУ *Александар Лома*

Зборник је штампан захваљујући финансијској подршци
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

САДРЖАЈ

Љиљана Дукић БИБЛИОГРАФИЈА НАДЕ МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ	11
Дејан Ајдачић „О БОГОВИМА И БЛАГОЧЕСТИ СЛОВЕНА“ У „ИСТОРИЈИ РАЗНИХ СЛОВЕНСКИХ НАРОДА“ (1794) ЈОВАНА РАЈИЋА	35
Драгана Антонијевић АНТРОПОЛОШКИ И СТРУКТУРАЛНИ АСПЕКТ ПРОУЧАВАЊА НАДЕ МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ И ПРИМЕНЉИВОСТ ЊЕНИХ МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА	43
Злата Бојовић УДЕО УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У РЕНЕСАНСНОЈ ПОЕЗИЈИ И ПРОЗИ	57
Драгана Вукићевић УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ И СРПСКА РЕАЛИСТИЧКА ПРОЗА – ТИПОВИ ПРОЖИМАЊА	69
Славица Гароња Радованац МАТРИЈАРХАЛНИ ОБРЕДНИ ПРЕЖИЦИ („ЖЕНСКО НАЧЕЛО“) У НАШИМ НАРОДНИМ БАЛАДАМА	83
Лидија Делић „БОЛАНИ ДОЈЧИН“ – ПУТЕВИ ГЕНЕЗЕ И МОДИФИКАЦИЈА ПЕВАЊА О СУКОБУ „БОЛАНОГ“ ЈУНАКА С АРАПИНОМ	105
Мирјана Детелић ЕПСКИ МОТИВ РОПСТВА И ЊЕГОВЕ ФОРМУЛЕ	127
Мирјана Дрндарски „ПУТОВАЊА“ АЛБЕРТА ФОРТИСА – ЕКОНОМСКА И ПОЛИТИЧКА МИСИЈА	155

Смиљана Ђорђевић	
ПРИЧЕ О (УСПЕШНИМ) ИЗЛЕЧЕЊИМА: ОКВИРИ ГОВОРНОГ ЖАНРА	165
Бранко Златковић	
ПРЕДАЊЕ О ЧАСНОМ ПОСТУ	191
Иван Златковић	
ПОСТУПАК ДЕФИНИСАЊА УСМЕНИХ ПРОЗНИХ ОБЛИКА Прилози тумачењу једног речника	199
Марија Илић	
ВЕЛИКА СЕОБА СРБА У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ: ЗАЈЕДНИЦЕ ПАМЋЕЊА И ЖАНРОВИ	215
Нeдa Јасон	
<i>DZIDOVKA DJEVOJKA</i> IN THE WORLD OF EPIC.....	235
Јасмина Јокић	
ДЕМОНСКО БИЋЕ ПСОГЛАВ У УСМЕНОЈ И ПИСАНОЈ УМЕТНОСТИ РЕЧИ	257
Љиљана Јухас-Георгиевска	
МОТИВСКА СТРУКТУРА ЖИТИЈА АРХИЕПИСКОПА ЈОАНИКИЈА I.....	271
Зоја Карановић	
<i>КОСОВКА ДЈЕВОЈКА</i> – ТЕКСТ, КОНТЕКСТ И ЖАНРОВСКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ПЕСМЕ	301
Светозар Кољевић	
СРПСКА ЕПИКА КАО СЛИКА ИЛИ БЕГ ИЗ НАШЕ ИСТОРИЈЕ?.....	317
Ненад Љубинковић	
„ЖЕНСКО“ И „МУШКО“ ПИСМО У СВАДБЕНОМ ОБРЕДУ	331
Миодраг Матици	
<i>МИЛОШИЈАДА</i> СПЕВ ПЕТРА СОКОЛОВИЋА О КЊАЗУ МИЛОШУ И ДРУГОМ СРПСКОМ УСТАНКУ	341
Оксана Микитенко	
ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ФОРМУЛНОСТИ У НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ: ФОРМУЛА НЕИЗРЕЦИВОСТИ У СРПСКИМ ТУЖБАЛИЦАМА	355
John S. Miletich	
NOTES ON KURELAC'S <i>ЈАЏКЕ</i> SONGS OF THE GRADIŠĆE CROATS.....	365

Gerhard Neweklowsky <i>СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ</i> КАО ЗБОРНИК ТЕКСТОВА	379
Зорица Несторовић НЕПОДНОШЉИВА ЛАКОЋА ПЛЕТЕЊА Прилог тумачењу песме <i>Међу јавом и мед сном</i> Лазе Костића	389
Јеленка Пандуревић О ЧУДЕСНИМ, ПОДЗЕМНИМ И ЛЕТЕЋИМ ЦРКВАМА СРПСКЕ УСМЕНЕ ТРАДИЦИЈЕ	397
Данијела Петковић ЈЕ ЛИ МАЈКА РОДИЛА ЈУНАКА? Функција заточника у епским народним песмама	417
Соња Петровић <i>СМРТ МАЈКЕ ЈУГОВИЋА: ВАРИЈАНТЕ, РЕЦЕПЦИЈА</i> И МОГУЋНОСТИ ТУМАЧЕЊА	435
Љиљана Пешикан-Љуштановић УСМЕНО ПРЕДАЊЕ У АУТОРСКИМ БАЈКАМА ГРОЗДАНЕ ОЛУЈИЋ	479
Валентина Питулић НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ИЗМЕЂУ ДРЕВНИХ СИМБОЛА И ОЧУВАЊА ИДЕНТИТЕТА	449
Љубинко Раденковић НАРОДНА ПРЕДАЊА О ОДРЕЂИВАЊУ СУДБИНЕ: СЛОВЕНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ	511
Немања Радуловић ДРВО СВЕТА. ПРОБЛЕМ ПОЕТИКЕ ЈЕДНОСТАВНИХ ОБЛИКА НА ПРИМЕРУ ЈЕДНЕ ФОРМУЛНЕ СЛИКЕ	535
Јелка Ређеп НА ВЕЧЕРИ КОД КНЕЗА ЛАЗАРА: СТАРАЦ НИКЛАН ИЛИ МИКЛАН.....	551
Снежана Самарџија ОД ЖРТВЕ ДО ПЕШКЕША Функције дарова и даривања у усменој књижевности	561
Биљана Сикимић ПРОСТОРНЕ РЕЛАЦИЈЕ У ТРАДИЦИОНАЛНИМ ЗАГОНЕТКАМА	591
Бошко Сувајџић ПЕВАЧ И ПОДЗЕМНИ ТОКОВИ ТРАДИЦИЈЕ	615

Ђорђина Трубарац	
МОТИВ ЈЕЛЕНА ЗЛАТОКРИЛЦА И ЊЕГОВЕ	
МИТОЛОШКО-РЕЛИГИЈСКЕ КОНОТАЦИЈЕ	
У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ.....	639
John Miles Foley	
PLENITUDE AND DIVERSITY:	
INTERACTIONS BETWEEN ORALITY AND WRITING.....	651
Gabriella Schubert	
SÜDOSTEUROPÄISCHE IDENTITÄT	
IN EINEM SICH WANDELNDEN EUROPA.....	669

Проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић

Марија Илић

ВЕЛИКА СЕОБА СРБА У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ: ЗАЈЕДНИЦЕ ПАМЋЕЊА И ЖАНРОВИ*

Апстракт: Овај рад се бави нарацијом и конфабулацијом велике српске миграције у Хабзбуршко царство која се десила 1690. године. Конфабулација овог историјског догађаја је анализирана преко различитих жанрова као репертоара културног памћења и међу сећањима различитих српских заједница. Стога, анализа садржи мноштво извора, као што су: српски историјски опис догађаја, забелешке које су настале у седамнаестом и осамнаестом веку, усмене саге из српских региона који су расељени током миграције (тј. Косово, источна Србија), јавне комеморације од стране Срба у Мађарској и усмена предања која су сакупљена међу Србима у Мађарској током рада на терену. Анализа потврђује да је комеморација Велике сеобе – која је евентуално „записана“ у српском националном колективном памћењу, било званичном или колоквијалном – дискутабилна и зависи од различитих заједница и жанрова меморије, као и од јачине односа у друштву.

Кључне речи: Велика сеоба Срба, историја, друштвена теорија памћења, нарација, усмени прозни жанрови, културноисторијско предање, теренски записи

---

* Рад је настао у оквиру пројекта Балканолошког института САНУ „Етничка и социјална стратификација Балкана“ (бр. 148011), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Теренска истраживања на којима се заснива овај прилог финансијски је помогла Српска самоуправа Будимпешта.

0. Увод

У овом прилогу, анализира се конфабулација памћења Велике сеобе Срба. Најпре се даје преглед основних појмова друштвене теорије памћења (1). Затим се излажу кратак историографски опис овог догађаја и његове различите жанровске интерпретације (2). Након тога, анализира се улога Велике сеобе у дискурсу Срба у Мађарској (3). У закључку се указује на механизме који обликују каноне заједничког памћења (4). У Appendix-у су дате конвенције транскрипције.

1. Теоријски појмови: нарација заједничке прошлости

Нарација заједничке прошлости спада међу најважније компоненте колективног етничког и националног идентитета. У друштвеној теорији је стога посебна пажња поклоњена томе како конструишемо памћење и зашто је одређена прошлост изабрана као вредна памћења. Полазећи од тезе да памћење добијамо тек у процесу социјализације, француски социолог Морис Албваш уводи појам „колективног памћења“ (фр. *mémoire collective*, Halbwachs [1925] 1950, 1999).¹ Индивидуално памћење, према томе, јесте резултат увезаности појединца у социјалне групе, од породичних па све до религијских и националних, а такве заједнице се називају и „заједницама памћења“ (енг. *mnemonic communities*; Zerubavel 1996).

Теоретичар културе Јан Асман (Assmann [1992] 2005, 22–24) разликује четири димензије памћења: (1) миметичко; (2) памћење ствари тј. предмета; (3) комуникативно – сви комуникативни системи, укључујући и језик, као и аутобиографска и генерацијска сећања; (4) културно – прошлост се кристалише у симболичке фигуре и стабилне форме које се преносе између више генерација (Assmann 2005, 25). За све побројане димензије особена је фигуративност, и то: (1) спој с простором и временом, (2) спој с групом, (3) реконструктивност – прошлост се селективно памти и заборавља у складу са сликом о себи коју неко друштво конструише (Assmann 2005, 45–49). Такође, утврђено је да заједнице памћења могу дословно измислити „своје“ традиције и прошлост или новијим традицијама приписати атрибуте „аутентичног“ и „древног“ (Hobsbom, Rejndžer (ур.) [1983] 2002). Према Јану Асману (2005, 94), прошлост која се утврђује као утемељујућа за неку групу, независно од тога да ли је

¹ Појам „колективног памћења“ је критикован у историографији због ’то-тализирајућег’ значења, и предложени су прецизнији термини, нпр. вернакуларно, званично, јавно, породично, историјско, културно памћење, итд. (исп. Olick, Robinsom 1998).

фиктивна или фактичка, назива се митом и може имати „фундирајућу улогу“ – уколико даје привид смисленог и нужног садашњем тренутку и слици о себи, или „контрапрезентску улогу“ – уколико истиче оно што недостаје садашњости, сукобљава се са садашњим стањем, освешћујући јаз између „некад и сад“.

2. Велика сеоба: догађај и (ре)презентација

(Ре)презентација Велике сеобе Срба зависи пре свега од доминантног идентитетског обрасца у конкретној заједници памћења и од жанра – тј. његове нормативне поетике и имплицитне идеологије. У српској историографији, као и у прози барокног доба, Велика сеоба је маркирана као изузетно важан историографски топос, док је у усменој традицији била или маргинализована или прећутана.

2.1. Велика сеоба: догађај

Велика сеоба је име за миграцију српског становништва у Хабзбуршку монархију коју је 1690. године предводио патријарх Арсеније III Чарнојевић. До сеобе је дошло за време Великог рата (1683–1699) између уједињених европских сила и Османског царства. Током Великог рата аустријска војска је продрла дубоко на територију тадашњег Османског царства, све до Скопља; током ратних сукоба хришћанско становништво се махом прикључило аустријској војсци, у нади да ће се на тај начин ослободити од османске управе. Потоње повлачење војске повукло је за собом велике масе сеоског и градског хришћанског становништва, и то из Македоније, Косова, Србије, Далмације и Босне (Веселиновић 1994). Ова сеоба Срба представља само једну у низу бројних миграција хришћанског становништва у Угарску, подстакнутих османским освајањима балканских земаља. Специфичност Велике сеобе у односу на раније српске миграције била је у бројности становништва које је захватила, затим у томе што се у Угарску преселио велики део црквене хијерахије – патријарх, епископи, свештеници, монаси – и у томе што је међу избеглима, поред сељака, било доста градског становништва и богатијих трговаца и занатлија.

Избеглице су се испрва концентрисале око Београда, а онда су Дунавом – у „ораницама“, тј. великим чамцима од издубљених стабала, и великим лађама – коњима, колима или пешице путовали у средиште Угарске. Подаци о броју становника који су мигрирали у Великој сеоби нису уједначени, и процене варирају од 30.000 до 60.000 људи (Веселиновић

1994, 536, 538; Поповић 1954; Ђоровић 1989). Мигранти су се махом насељавали у она места где су већ постојала српска насеља. Највећи број тадашњих миграната населио се у Барањи (Шиклуш, Мохач, Печуј), Бачкој (Суботица, Сегедин, Баја), и у насељима на Дунаву (од Дунапантелије и Ковина преко Будима, Пеште, Сентандреје и Острогона до Коморана и Ђура) (Давидов 1981, 83; 1990, 54; Веселиновић 1994, 532–535).

2.2. Велика сеоба у културноисторијским предањима

Исцрпну и врло инспиративну анализу (ре)презентација Велике сеобе у различитим жанровима изложила је Нада Милошевић-Ђорђевић (1997) у студији која указује на међусобну условљеност теме сеобе и нормативне поетике сваког жанра. Ауторка истиче да се већ у историографији примећује неколико критичких праваца: у најстаријој историографији ова миграција се представља као „завршни чин трагедије српског народа“ и стога се осуђује²; касније се представља као неминовност која је самим тим оправдана и сврсисходна³; и најзад, у новијој историографији, као нови почетак прожимања српске културе са западноевропским културним утицајима, тј. као сусрет прошлости и нове лаичке цивилизације⁴. Ипак, сви критички правци препознају Велику сеобу као историографски топос *par excellence*, који има значајну улогу за структурирање великог националног наратива.

У културноисторијским предањима Нада Милошевић-Ђорђевић разликује два основна типа: записе и хронике о Великој сеоби из доба барока и усмену традицију (1997, 114–115). У складу с поетиком средњовековних записа, записи из доба барока као стилски поступак усвајају начело веродостојности, а сами писци се представљају као очевици догађаја. Аутори су махом анонимни припадници клера – свештеници и монаси; записи реферишу на време током ратних сукоба, повлачења и сеобе, а у њима доминирају слике освете османске војске, уништавања манастира и убијања цивила (Трифунковић 1982, 5–13).⁵ Аутори хроника, летописи-

² Исп. Новаковић 1872, Руварац 1896, Томић 1902 – цит. према Милошевић-Ђорђевић 1997: ф. 1, 111.

³ Исп. Радојчић 1926, Остојић 1949 – цит. према Милошевић-Ђорђевић 1997: ф. 2, 111; Поповић 1954.

⁴ Исп. Самарцић 1989 – цит. према Милошевић-Ђорђевић 1997: 111.

⁵ „Народ који је остао у време рата мало се спасао, већ је с почетка био посечен. Затим су Татари, предвођени Махмуд бегом Пећким, поробили жене и децу, који су били огорчена срца за својим домом и имањем ... Све ове земље је опустео, цркве Божије је попалио, манастири су опљачкани и разорени потпуно, људи су посечени били, жене и деца поробљени. И горе је робовање и разарање

са и епистола барокне књижевности који пишу о Великој сеоби такође махом припадају редовима православног клера, а неки од њих су врло познате и утицајне личности свога доба, нпр. Атанасије Даскал, Србин, Јеротеј Раваничанин, јеромонах Ћирил Хоповац, патријарх Арсеније III Чарнојевић (Трифуновић (прир.) 1982). Поред описа османске освете, који су врло експресивни и идеологизовани, имплицитно су присутна и сведочанства о суровости хришћанске војске, и то у наративима о војним победама хришћана за које је карактеристична хипербола хришћанског јунаштва.⁶ И у записима и у барокним жанровима доминирају два основна библијска топоса: апокалипсе, тј. „последњих времена“ и избављења из ропства (Јевреја из Египта) које предводи Божији изабраник (Мојсије). Први топос служи да истакне страдање хришћана и демонизује противничку муслиманску војску, а други треба да послужи као алегоријска слика избављења Срба из „османског ропства“ под вођством патријарха Чарнојевића.

Насупрот писаним изворима, тема Велике сеобе није била посебно погодна за обраду у усменој традицији. Како Нада Милошевић-Ђорђевић запажа:

„Сеоба непосредно, као болна и неепска хроника о својеврсном бекству и поразима, потуцањима, глади, умирању и болести, о безбројним, сваковрсним људским невољама и унижењима, није могла наћи довољно места у културноисторијским предањима“ (Исто, 112).

У хроничарске песме су ушла војевања српске војске на јужним и посебно северним ратиштима (Исто, 111) и варијанте о смрти патријарха

било, него ли у време царева Мурата и Бајазита и звероликог Селима. Голема је туга и несрећа била српском народу, јер нико није остао, осим ако се није у дубину пустиње сакрио или отишао у Немачку земљу. Такво је разарање тада било и обнављања у Српској земљи до данас није било“ (запис из Општег листа Пећке патријаршије, *Гласник СУД XXXV* 1872, 76, цит. према Трифуновић 1982, 10). „Године 7198 [1690] би велики рат и заробљавање по читавој Српској земљи. Дођоше Немци до Штипа и Турци побегоше. И опет се вратише и отераше их преко Дунава. Ох, ох и авај мени! Жесток страх и беда тада беше. Матер од чеда су раздвајали и од оца сина, младе су робили, а старе секли и давили. Тада људи на себе смрт призиваху, а не живот због проклетих Турака и Татара. Авај мени, тешке туге“ (запис из једне књиге манастира Дечана, *Стари српски записи и натписи IV* 1923, 7179 цит. према Трифуновић 1982, 12; исп. и Панић-Суреп 1988, 117–130).

⁶ Суровост хришћанске војске није експлицирана нити посебно евалуирана као таква: „И многољудни град Скопље Немци и Срби попалише и разорише. И у другом граду по имену Ужицу сами Срби убише 12 тисућа Турака и разорише“ (Атанасије Даскал Србин, Трифуновић 1982, 25).

Арсенија Чарнојевића. Свим овим песмама је заједнички мотив чежње за „домаћим огњиштем“ и однос према новој домовини, у којој доминирају католички хришћани, као према туђини. Није чудо да је сахрана патријарха Чарнојевића и његов посмртни повратак у „своју“ родну земљу, препозната као једина тема Сеобе која је достојна епског жанра.⁷

У усменој традицији, елементи културноисторијске предаје о Сеоби су се махом везали за етиолошка и генеалогска предања.⁸ Предања су забележена у ареалима у којима је миграција становништва била најизраженија – у јужној Србији и Косову. Ту спадају етиолошка предања која се преплићу са: темом страдања српског становништва,⁹ затим са темом драматичне одлуке о (не)напуштању родне земље.¹⁰ У етнографским

⁷ Варијанте епских песама о смрти Арсенија Чарнојевића тематизују испуњење последње жеље патријарха, који умире у Бечу, да га након смрти сахрани у Крушедолу: „Већ ми ј’ жао кости оставити / Где ме Србин неће по’одити“ (Матицки (прир.) 1983, бр. 31, исп. и бр. 32); „Патриаре, и отац и мајко, / А где тебе суђен данак наје / У овоме Бечу немачкоме, / Те те немам с киме ожалити, / Нит’ те имам с киме испратити“ (*Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића. Пјесме јуначке средњих времена*. Београд: Српска академија наука и уметности. 1974, бр. 70, исп. и 71; цит. према Детелић 2004).

⁸ Културно-историјска предања су нека врста усмене историје о јунацима и догађајима, територији, држави, значају. Њихова функција је да улију слушаоцу дивљење за претка и да га емотивно вежу за њега (Milošević-Đorđević 1984, s.v. *Kulturno-istorijska predanja*). Етиолошко предање је предање о пореклу (грч. αἰτιον – узрок, порекло) појава у природи и друштву, човекових особина, небеских тела, биљака, животиња, а доказ за веродостојност је само постојање појаве. (Milošević-Đorđević 1984a, s.v. *Etiološko predanje*). Често долази до преклапања етиолошког и културно-историјског предања.

⁹ Предање из околине Прешева о *Баталији* односи се на време када се „народ из ове области разбегао и насеља се *баталила*, опустела. Отуда су и предања како су села у овој области у времену постанка – поновног насељавања – била мала, састојала се често из једне данашње махале“ (Хаџи-Васиљевић 1913, 60). Предање из Кумановске области везује настанак топонима *Скривница* за војводу Карпоша и скривање српског становништва у каналу *Скривница*. Према предању, гуске које су изашле да пију воду одале су Турцима место скривања, „тада је само у *Скривници* посечено 90 младих невеста из једног места“. Та сеча је запамћена као *Голема сабља* (Хаџи-Васиљевић 1909, 480–481). Настанак топонима *Гускина Чесма* и *Мучибаба* у околини *Новог Брда* везује се за предања о бекству српског становништва пред Турцима кроз тајне, подземне пролазе (Здравковић, Симић 1955–1957, 362).

¹⁰ У околини Пећи, забележено је предање о томе како су се патријарх Чарнојевић и народ попели на брдо, а када је патријарх пошао даље, неки су остали. Патријарх се окренуо и позвао: „Хајте и ви заостали Срби с врха брда!“ Тада су неки кренули, а други остали ту да живе. И од тада се село зове *Сврке* (Алек-

збиркама из ових ареала се, поред тога, бележе и породична генеалошка предања, у којима се досељавање породица везује за време после Велике сеобе (Хаџи-Васиљевић 1909, 169–188, 237; 1913, 125–151).

Овај кратак преглед показује да тема Сеобе није имала потребан симболички и идеолошки потенцијал погодан за обраду у усменој традицији косовског и јужносрбијанског ареала. Очигледно је да се памћење Сеобе не уклапа у слику коју су припадници ових заједница желели да формирају о себи, те да није могло да испуни основну улогу културно-историјских предања „да велича јунаштво, да своје јунаке чврсто повеже за претке, за завичај, за родно тле“ (Милошевић-Ђорђевић 1997, 112). Ипак, предања о Великој сеоби значе нешто сасвим друго за Србе у Мађарској, за које миграције означавају нови почетак.

3. Велика сеоба у дискурсу Срба из Мађарске

У званичном дискурсу Срба из Мађарске, Велика сеоба заузима средишње место као фундирајући мит. Слика је нешто сложенија у усменој предаји, јер свака заједница има посебне локалне предаје о пореклу, које се под утицајем ауторитарног институционалног дискурса повезују и преплићу са званичним наративом о Великој сеоби.

3.1. Званична културна (ре)презентација

Памћење Велике сеобе има посебно место у званичној културној (ре)презентацији Срба из Војводине и Мађарске, јер се везује за прелазак патријарха, клера, великог дела народа и за златно доба Будимске епархије и Карловачке митрополије. Управо је патријарх Георгије Бранковић, чије је седиште било у Сремским Карловцима, поручио за Миленијумску изложбу 1896. године у Будимпешти монументалну композицију „Сеоба Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем“ од сликара Паје Јовановића.¹¹ Изложбом је угарска влада желела да обележи миленијум од

сић (прир.) 1981, 52). У околини Колашина забележено је предање о кнезу Луки Придворјанину, који се побунио против одлуке патријарха да напусти земљу. Очајан што народ одлази, скочио је у воду. Након тог чина, „народ се покајао и послушао кнеза. Његова смрт определи га, да не оставља Колашин“. А вир који се тада створио, добио је назив Лукин вир (Ђоровић 1927, 214–215).

¹¹ Патријарх Георгије Бранковић (1830–1907) био је архиепископ карловачки, митрополит и патријарх српски од 1890. до 1907. године, први тајни саветник аустроугарског цара Франца Јозефа I, витез Великог крста Леополдовога реда, носилац царског ордена Гвоздене круне Првог степена, српских ордена Белог орла и Светог Саве Првог степена и кнежевског црногорског Даниловог

доласка Мађара у област Паноније и њиховог покрштавања. Политички циљ изложбе је био да популарише идеју угарског државног националног идентитета, а то је, поред древности нације, укључивало и територије на које је Угарска у име историјских права претендовала и на народе који су живели у њеном „државном простору“ (Тимотијевић 2009, 124). Како Срби у Угарској нису сматрани територијалном јединицом, њихово присуство је могло да се представи посредством верско-патриотског идентитета.¹² Поред католичке цркве, учешће на изложби најавиле су румунска православна црква, Карловачка патријаршија Српске православне цркве, реформатска црква, као и јеврејска верска организација. По замисли патријарха Бранковића, Сеоба је требало да буде представљена као војно организована акција на челу са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем (Тимотијевић 2009, 125–126). Политички циљ овакве наруџбине је био у томе да мађарским званичницима прикаже Србе као ратнички народ, који на позив хабзбуршког цара долази да буде „бедем Запада према нехришћанској сили са истока“. Како би идеолошка структура наручене представе била што убедљивије изведена, сликару Паји Јовановићу је као консултант додељен архимандрит Гргетега и историчар Иларион Руварац.

Када је слика била готова, патријарх је од сликара тражио да избрише десну страну слике, на којој је представљен народ у збегу са стадима оваца, и да уместо њих наслика ратнике; затим је тражио да у средишњем делу композиције постави у руке епископа Ђаковића свитак за златним царским печатом, који би указивао на званичан позив цара и царске привилегије (Тимотијевић 2009, 126). Паја Јовановић је прихватио сугестије, али није успео да их на време заврши. Због ове ауторитарне патријархове реакције слика није била изложена, а Карловачка патријаршија је била једина званична верска установа у угарском делу Двојне монархије која није била представљена на Миленијумској изложби.

Међутим, слика Паје Јовановића је и поред тог „неуспеха“ имала значајну рецепцију и снажан утицај на усвајање званичног историографско-црквеног наратива, посебно међу Србима у Аустро-Угарској. Паја Јовановић је, наиме, пре пресликавања композиције извео мању реплику прве верзије, коју је продао с правом на умножавање (Тимотијевић 2009, 127). По Јовановићевом предлошку потом је урађена олеографија, која

ордена Првог степена. Такође је био члан угарског Горњег дома и хрватског Земаљског сабора (Магарашевић 1905).

¹² Као територијалне јединице Угарске, на изложби су представљене Хрватска, Славонија, Босна и Херцеговина (Тимотијевић 2009, 124).

је међу Србима у Монархији стекла статус патриотске иконе (Исто).¹³ Монументална слика „Сеобе Срба“ остала је пример визуелне представе која се заснива на историографском наративу и оличава политику званичне репрезентативне културе Карловачке патријаршије и Срба у Монархији.¹⁴

Званично обележавање Дана сеобе у Мађарској је новијег датума и установљено је од 2002. године. За прославу је изабран 19. новембар, као дан када је 1690. године канцеларија Будимске коморе издала избеглим Србима дозволу да се населе у Сентандреји. У организацији и прослави ове свечаности учествује низ српских мањинских институција.¹⁵ Петар Ластих, као један од иницијатора свечаности Дана Сеобе и истакнути мањински политичар у Мађарској, у свом говору из 2007. године на Дан сеобе, убраја Сеобу у четири „судбоносна“ догађаја српске историје – поред ње, према Ластиху, ту спадају и (1) настанак независне средњовековне српске државе и аутокефалне цркве, (2) Косовска битка, (3) Први српски устанак:

„Постоји и четврти догађај, који се свакако може сматрати прекретницом у судбини српског народа, а то је Велика сеоба под вођством Арсенија III Чарнојевића. Преласком знатног дела, а пре свега (црквеног и другог) руководства у аустријску царевину и Средњу Европу, изазвана су даља дугорочна, судбинска померања српског народа. Вратили смо се у европске цивилизацијске токове, створен је терен за припрему ослобођења Србије у устанцима који ће се јавити век касније, а етничка територија српског народа померена је на север ... Зато смо и одабарали овај дан да би се присетили Велике сеобе, после које је и практично почела да се пише историја Срба у Мађарској“ (Петар Ластих, 19. новембар 2007).¹⁶

¹³ У јавном мњењу тог доба, пак, критиковане су патријархове интервенције, и то посебно замењивање народа војницима (Тимотијевић 2009, 126). Преликана композиција је остала затворена у простору патријаршијске резиденције у Сремским Карловцима, а након Првог светског рата је пренета у патријаршијску резиденцију у Београду, где се и данас налази.

¹⁴ То је прва слика из низа монументалних патриотских композиција Паје Јовановића; поред ње, ту спадају још и „Таковски устанак“ и „Крунисање цара Душана“ (Тимотијевић 2009, 124).

¹⁵ Свечаност се традиционално обележава сваке године у новембру тако што се изводи културно-уметнички програм на броду који плови од Будимпеште до Сентандреје и назад, и у самој Сентандреји. У организацију ове једнодневне свечаности 2010. године укључиле су се Српска самоуправа Будимпешта, Српски институт, Српски културни клуб у Будимпешти и Српска самоуправа у Сентандреји (*Српске народне новине*; <http://www.comp-press-data.hu/Portal/Archives/CNN/2010/47/s04.pdf>)

¹⁶ *Српска дијаспора*, <http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=8265>.

Поред тога, Ластих наводи да Дан сеобе, као празник „општесрпског карактера“, спада у највеће празнике као што су Дан св. Саве, Видовдан и Сретење (Исто). Овај пример указује на стратегије званичне политике памћења код Срба у Мађарској да се Велика сеоба сврста у историјски и црквено-традицијски канон који се везује за настанак нације. Основна улога званичног памћења Велике сеобе је у томе да утврди легитимитет и историјски континуитет Срба у Мађарској и да одвојене и разноврсне етничке заједнице веже за јединствени национални наратив.

3.2. Теренска истраживања српске заједнице у Чипу

Антропололингвистичка теренска истраживања српске заједнице у Чипу (мађ. Szigetcsép), која је обавио тим Балканолошког института 2001. и 2008. године (Сикимић 2003; Илић 2010, 2010а), омогућила су да се истражи улога Велике сеобе у усменој предаји. Велика сеоба у усмену предају чипских Срба, како показује анализа која следи, улази тек под утицајем институционалног дискурса – школе, цркве, политичара и књижевности – и тек се накнадно повезује са локалним наративом о пореклу.

Насеље Чип се налази на дунавском острву Чепел (мађ. Csepel-sziget), 30 km јужно од Будимпеште, а досељавање српске заједнице се везује за XV век; порекло и разлог ове миграције у Угарску нису познати (Pesty [1864] 1984). Досељени Срби су више пута мењали своје насеље, због честих плављења Дунава. Према историјским изворима, Срби долазе у данашњи Чип тек крајем XVII века, пошто су напустили суседно поплавлено насеље – тзв. Старо Село (Pesty 1984). Могуће је да је данашња заједница углавном формирана од староседелаца из Старог Села и миграната који су пристигли током Велике сеобе, на шта указују и црте чипског варијетета.¹⁷

Теренска истраживања чипских Срба потврдила су тезу Јана Вансине о структури заједничке усмене историје (Vansina [1961] 1985, цит. према Assmann 2005):¹⁸ заступљено је памћење легендарних почетака заједнице – у које улази предаја о Великој сеоби и о три чипска насеља – и

¹⁷ Чипски варијетет представља мешавину екавских говора војвођанског типа са јекавским и косовско-ресавским говорима. Мешавина овог типа карактеристична је за све српске варијетете у околини Будимпеште, исп. Ивић [1956] 1985, 68–88; Степановић 1994; о чипском варијетету исп. Николић 1993.

¹⁸ Истраживања усмене историје су показала да у заједничко памћење усмених култура улазе легендарни почеци заједнице и најскорија прошлост, док изостаје време између легендарног почетка и доба омеђеног животом савремене

памћење новије прошлости која махом припада XX веку (Илић 2008, 2010; Илић 2010). Период између легендарних почетака и новијег доба припада тзв. текућем јазу, тј. препуштен је мање-више забораву.

Велика сеоба је вероватно у усмену предају чипских Срба ушла под утицајем институционалне културе, чија је функција креирање кохерентне националне приче. У интервјуима, тема досељавања је углавном била подстакнута експлицитним питањима истраживача. Конструкција памћења је пак била нестабилна и варијабилна, и то посебно референце на место порекла („Ал тако смо ми ч’ули у то доба да из Црне Горе су Срби дошли овамо у Мад’арску. Да је Арсеније Чарнојевић’, он је Србе дово у Мад’арску из Црне Горе. Да отале постојимо ми Срби ови што су дошли у Мад’арску“;¹⁹ СГ: Па они, је ли .. из Србије су дошли. ИС: А одакле, из ког краја? СГ: Сас Косова. Сас Косова. [3]). Такође, редовно изостаје лексичко-семантичка временска референција. Као стабилне компоненте у чипским наративима издвајају се реферисање на:

- (1) патријарха Арсенија III Чарнојевића, који је постао симболичка фигура Велике сеобе;
- (2) начин на који су мигранти дошли у Великој сеоби (*лад’ама*);
- (3) пут којим су се кретали (*Дунавом*);
- (4) локације српских насеља у Мађарској (*крај Великог Дунава*).

Може се претпоставити да су нестабилне компоненте (место порекла, време миграције) дошле у усмени дискурс под утицајем писаног дискурса, док су стабилне компоненте доспеле каналима усмене предаје. Када је памћење Велике сеобе постало део усмене предаје чипских Срба, оно је преузело разне улоге, и то пре свега улогу фундирајућег мита (пример [1]) и индекса националне припадности (примери [2], [3]).²⁰

Усмена историја припадника чипске заједнице је интересантна управо због тога што се досељавање предака чипских Срба везује за период који неколико векова претходи Великој сеоби. Наратив о досељавању, који се условно може назвати и „наративом о три чипска насеља“, један је од најстабилнијих колективних наратива чипских Срба; знали су га сви старији саговорници и репродуковали на готово идентичан начин

генерације; тако настаје тзв. текући јаз (енг. *floating gap*, Vansina [1961] 1985, цит. према Assmann 2005).

¹⁹ Транскрипт: С 45, 2008; СГ женско (1923), основна вероисповедна школа, пољопривредница.

²⁰ Термини „индекс“ и „индексирање“ означавају својство језичких форми, не само деиктика, да сигнализирају вредност једне или више контекстуалних варијабла (Silverstein 1976).

(Пић 2010).²¹ Његова улога је да фундира локалну етничку припадност. Будући да има врло стабилну и чврсту структуру у усменом дискурсу и да није забележен ни у једном писаном извору, јасно је да је до наших саговорника доспео каналима усмене предаје. Овај наратив има деиктичке временске референце (*Прво су се населили --- Онда су се населили*), чија се лексичко-семантичка референција не може наслутити из лингвистичког контекста. Ванлингвистички контекст, тј. историјски извори, пак, упућују да је референтно време три чипска насеља везано за период између XV и XVII века. Ипак, изостанак лексичко-семантичких временских референци и ауторитарност наратива о Великој сеоби, утицали су на то да се и у усменој предаји на Велику сеобу махом реферише као на почетак историје чипских Срба. У покушају да се креира кохерентна прича о пореклу, дошло је до стапања и инверзије два предања – локалног (три чипска насеља) и националног (Велика сеоба). У наративном хронолошком поретку наратив о три насеља следи након Велике сеобе, док је у реалном историјском времену поредак заправо био обрнут.

То показује управо следећи сегмент [1] из интервјуа. Наратив о пореклу [1] почиње оријентацијским клаузама које реферишу на Велику сеобу. Оријентацијске клаузе обично стоје на почетку сваког наратива и дају одговоре на питања „ко, када и где“ (Labov 1976).²² У овом случају, служе да оријентишу слушаоце и индексирају националну припадност чипске заједнице („Ко? Срби с патријархом Чарнојевићем“, „Када? У време Велике сеобе“, „Где? Српска села су поред Дунава“ [1.1–12]). Након тога следи наратив о три насеља, тј. наративне клаузе, којима се одговара на питање „Шта се десило?“; њима се реферише на насељавање чипских Срба у своје прво, друго и треће насеље [1.12–22]. Клаузе садрже месне референце (*поред Великог Дунава – прво насеље; овамо код Малог Дунава, код Дунавца – друго насеље; Чип – треће насеље*) и узрок пресељења (*И тамо дошла поплава, и излила их – прво насеље; Пожар је био, уништио село – друго насеље*); временске референце су сведене на деиктике (*Онда су се...*).

[1] (С 33, 2001; СГ мушко, средња школа, аутопревозник и пољопривредник)

²¹ Термин „колективни наратив“ је нов и односи се на стабилне наративне структуре које имају колективног агенса, понавља већи број припадника говорне заједнице и имају важну идеолошку функцију фундирања колективне припадности (Илић 2010а).

²² Наратив дефинишем у складу са Лабовљевом дефиницијом као: „One method of recapitulating past experience by matching a verbal sequence of clauses to the sequence of events which (it is inferred) actually occurred“ (Labov 1976, 360).

- [1.1] ИС: Рекли су ми да је некад било, овај, да да је ово, у ствари, треће место на коме сада жи- постоји село?
- [1.2] СГ: Јесте, јесте, Ч'ип у ствари на трет'ем месту је сад [сази- дан.] Јер када су се=
- [1.3] ИС: [Аха]
- [1.4] СГ: =наши преци доселили овамо, они су, па пошто је у оно време када су са Ч'а- Арсенијем Ч'арнојевит'ем [дошли,] њи је Ду- нав [водио, река] Дунав, која је=
- [1.5] ИС: [Аха] [Аха, аха]
- [1.6] СГ: =може се видети и од, од, од границе сасвим овамо [горе,] то је сва српска=
- [1.7] ИС: [Аха]
- [1.8] СГ: =села су поред Дунава.
- [1.9] ИС: Добро.
- [1.10] СГ: Мохач, Аљмаш, [Пантелија,] Дунофелдвар, и тамо су били [Срби, и овамо]=
- [1.11] ИС: [Аха] [Аха, аха]
- [1.12] СГ: =даље. И они су се први пут населили, Ч'ипљани поред Дунава, ал поред [Великог Дунава.] И тамо дошла поплава, и излила их. Онда су се они=
- [1.13] ИС: [Аха, аха]
- [1.14] СГ: =доселили овамо код Малог Дунава, код Дунавца. И ту су исто, пожар је био, уништио село. Тамо је вет' и црква била. Тамо је све до Другог светског рата, наше старе жене су ишле тамо напоље, пошто је тамо био један крст. Означито било да тамо била .. црква некада, која је славила Летњег светог Николу, који је маја двадесет другога.
- [1.15] ИС: Добро. Је л то тај крст што сам била на гробљу, што сте ми показали?
- [1.16] СГ: Не, не, не, не, то је, онда су у у, кад су дошли Руси, после Другог светског рата, онда се тамо поништило то.
- [1.17] ИС.: Аха, тај крст не [постоји више.]
- [1.18] СГ: [Не постоји] више.
- [1.19] ИС: Аха.
- [1.20] СГ: Онда су се доселили овамо.
- [1.21] ИС: Аха.
- [1.22] СГ: Чип сад на трет'ем месту живи.

Поред тога, реферисање на Велику сеобу у усменом дискурсу се ана- лошки везује за један други историјски догађај – колективно исељавање, познато под називом оптација.²³ Пасус [2] илуструје ову везу: питање о

²³ У периоду након Првог светског рата, долази до масовне размене станов- ништва по етничкој основи између Мађарске и Краљевине СХС. На становнике је вршен политички притисак, али је одлука о миграцији ипак била препуштена слободној вољи становника; отуда и назив „оптација“. Процењује се да је током

досељавању активира одговор о колективном исељавању; кохезивне аналошке везе се налазе у антонимији „досељавање / одсељавање“ и аналогичи референата (*брод*, као средство превоза; *Дунав*, као пут миграције, „преци“ као актери миграције). Оптација, која се десила 20-их година XX века, припада комуникативном памћењу најстарије генерације, и садржи прецизну временску и месну референцу („То знамо да су дваест четврте године ишли у Југославију“ .. „То с лад’ама су“, 2.3–7). Оптација се затим аналошки повезује с Великом сеобом („С лад’ама су и дошли“, 2.7). Међутим, у случају Велике сеобе, која припада легендарној прошлости, постоје месне, али изостају временске референце („Па то, српска села су сва крај Великог Дунава / С ове и с оне стране. / Чип, Ловра, Ковин. / И Бата.“). Набрајањем имена места, саговорници генеришу импликатуру²⁴ континуалног, „свог“ простора Срба у Мађарској, иако су у реалности сва српска места у Мађарској удаљена једна од других. Према томе, аналошка веза између Велике сеобе и оптације служи као индекс шире етничке (Срби у Мађарској) и националне припадности (српска нација).

[2] (С 31, 2001; СГ₁ мушко, (1924), СГ₂ мушко (1933); обојица саговорника рођени и ожењени у Чипу, основна вероисповедна школа, пољопривредници)

[2.1] ИС: Је л се причало овај код вас у селу како су ваши стари дошли? Има неких прича да се у породици причало?

[2.2] СГ₂: Па дошли.

[2.3] СГ₁: То знамо да су дваест четврте [године] ишли у Југославију, у Југославију=

[2.4] СГ₂: [Ишли]

[2.5] СГ₂: =Много њи.

[2.6] СГ₁: Много њи.

[2.7] СГ₂: То с лад’ама су. С лад’ама су и дошли. Па то, српска села су сва крај Великог Дунава.

[2.8] ИС: Добро.

оптације Мађарску напустило 3.500 српских породица, и да се популација Срба у Мађарској смањила за преко 50%; оптанци из Чипа су пресељени углавном у Бачки Брестовац, а чипска заједница Срба се након тога смањила за 18%, исп. Маловић 2001, 2006; такође, у периоду 1918–1924, приближно 55.000 избеглица мађарског етничког порекла је напустило Краљевину СХС и мигрирало у Мађарску, исп. Ђорђевић 1989, 119.

²⁴ Термин *импликатура* се у лингвистици односи на својство неког језичког средства да имплицира или сугерише значење које није исказано. Пол Грајс разликује *конверзацијске импликатуре* (енг. *conversational implicature*), чије значење зависи од конверзацијског контекста, и *конвенционалне импликатуре* (енг. *conventional implicature*), чије значење се може схватити и без ослањања на непосредни разговорни контекст (Grice 1989, 22–40).

[2.9] СГ₁: С ове и с оне стране.

[2.10] СГ₂: Чип, Ловра, Ковин.

[2.11] СГ₁: И Бата.

Коначно, Велика сеоба се везује за базичне персоналне, просторне и временске релације, као што су „ми / они“, „своје / туђе“ „овде / тамо“ и „некад / сад“. Пасус [3] илуструје повезивање Велике сеобе са релацијима „ми / они“ (Срби / Мађари), „своје / туђе“ (Србија / Мађарска) и „овде / тамо“ (Мађарска / Србија). У клаузама које реферишу на Велику сеобу, јавља се одредба места порекла (*сас Косова*), али опет изостаје временска одредба. Велика сеоба и у овом случају служи као индекс националне припадности.

[3] (С 11, 2001; СГ, женско (1936), основна вероисповедна школа, радница)

[3.1] ИС: Која је ваша породична слава била?

[3.2] СГ: Наша породична слава .. Димитрије.

[3.3] ИС: --- Колико дана се славила, јесу славили ваши кад сте ви били мали?

[3.4] СГ: Колико дана славили?

[3.5] ИС: Аха.

[3.6] СГ: Па славили су, то је код нас било само један дан. Је ли наши, наши су, овај, кад су дошли, ето ти, отале откале су се доселили.

[3.7] ИС: А откале су се доселили? Шта причају они?

[3.8] СГ: Па они, је ли .. из Србије су дошли.

[3.9] ИС: А одакле, из ког краја?

[3.10] СГ: Сас Косова. Сас Косова. Они су мислили да ћеду се они само привремено бити

овде, да они нет'еду бити ту стално, је ли, и ми смо.

[3.11] ИС: А кад су они дошли? Са Арсенијем Чарнојевићем или пре тога?

[3.12] СГ: Са Чарнојевит'ем.

[3.13] ИС: Је л'цео Чип тако дошао са Чарнојевићем или?

[3.14] СГ: Па, није цео Ч'ип. То је сад ето ти, то је сад тачно се ни не зна. Тачно се ни не

зна то још, је ли, мислим ја. Је ли посебно, посебно су долазили, јел нису на једном месту насељени били=

[3.15] ИС: Аха, аха.

[3.16] СГ: =ето ти. Нису на једним место. Дакле толико народа, то је пуно да на једно место. И тако је то расијани на све стране, с једне стране с оне стране, с оне. Тако да нисмо, они мислили да ћеду они стално да [останеду,] само привремено. Ал=

[3.17] ИС: [Аха]

[3.18] СГ: =на жалост, остало је стално.

[3.19] ИС: А што нажалост?

[3.20] СГ: Па што (уздах) нажалост!? Зато што нисмо у отаџбини.

[3.21] ИС: Аха.

[3.22] СГ: Не гледаду нас још ни сад јако фино Мађари.

[3.23] ИС: Аха.

[3.24] СГ: Још ни сад нас не гледаду баш јако фино.

4. Закључак: зашто (не)памтимо Велику сеобу

У овом раду покушала сам да покажем како се један историјски догађај – Велика Сеобе Срба у Угарску 1690. – интерпретира и конструира у различитим жанровима и заједницама памћења. Као непосредна инспирација је послужио рад Наде Милошевић-Ђорђевић, која је указала на некомпатибилност теме Сеобе као хронике бекства и страдања са доминантним жанровима усмене традиције, као што су епске песме или културноисторијска предања, чија је сврха заправо величање своје прошлости и јунака, и њихово везивање са прецима, завичајем и тлом (Милошевић-Ђорђевић 1997). Историографски наратив Велике сеобе нуди нешто сасвим супротно од тога: напуштање завичаја и одлазак у непознато. Због тога се, како уочава Нада Милошевић-Ђорђевић, ова тема махом везала за маргиналне жанрове, као што су етиолошка и генеалошка предања.

Међутим, у прекодунавским заједницама памћења – нпр. у Војводини и Мађарској – теме сеоба нису нимало маргинализоване. У том светлу, запажања Наде Милошевић-Ђорђевић су тачна, али ако се прецизно вежу за србијанске ареале, у којима је дошло до масовних миграција ка северу. Насупрот њима, Велика сеоба је означена као фундирајући мит међу Србима у Мађарској, и то посебно у званичној културној (ре)презентацији и институционалном дискурсу цркве, школе, писане културе. Основна улога овог мита је била да утврди историјски и правни легитимитет српских заједница у Монархији и да веже разне српске етничке групе, које су мигрирале у различитим периодима и под различитим условима, за један кохерентни национални наратив порекла.

Ауторитарна снага наратива о Великој сеоби утицала је и на усмену предају мађарских Срба. Посебно је занимљива предаја чипских Срба, у којој је дошло до стапања и инверзије два предања – локалног (три чипска насеља XV–XVII век) и званичног, институционалног (Велика Сеоба XVII век) – у јединствени кохерентни наратив порекла. У том наративу Велика сеоба стоји на почетку историје чипских Срба, и служи као њихов фундирајући мит и индекс националног идентитета.

Пример Велике сеобе добро илуструје механизме који утичу на конструисање колективног памћења и усмене предаје, као динамичних

категорија у којима долази до циркулације, стапања и опонирања различитих врста предаја. Анализа овог примера указује на то да укључивање неке предаје у репертоар колективног памћења и/или усмене предаје зависи пре свега од идентитетског модела који преузима заједница памћења, од жанрова, као и од односа моћи у друштву.

Appendix: конвенције транскрипције

У раду је примењена „вербатим“ („реч за реч“) транскрипција, која представља „један-на-један“ однос према изговореним речима, тј. труди се да забележи све изговорене исказе, укључујући и погрешке, преклапања, уздахе, итд. Транскрипти су сегментирани према смени говорних субјеката. Поред уобичајених ортографских знакова: зарез (,), тачка (.), знак узвика (!), знак питања (?), наводника („“), користе се:

ИС истраживач

СГ саговорник / саговорница из Чипа

СГ₁, СГ₂ више саговорника

.. кратка пауза (до 5 секунди)

- цртица се ставља код недовршених речи, нпр. *pe- pekao je*

---изостављен је део текста

’ мекоћа консонанта; специфичан изговор консонаната *ħ*, *h* који се под утицајем мађарског изговарају као палатални пловиви бележим као *m*’, *ð*’; такође бележим и умекашавање африкате *č* као *č*’.

= говор се аутоматски надовезује на претходни турнус

[] преклапање у говору

() паралингвистичко понашање се уноси у заграду, нпр. (смех), (јецање), (уздах), итд.

ЛИТЕРАТУРА

- Assmann, Jan. [1992] 2005. *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.
- Đorđević, Dimitrije. 1989. Migrations during the 1912–1913 Balkan Wars and World War One.
- In: Ninić, I. (ed.) *Migrations in Balkan History*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 115–129.
- Grice, Herbert Paul. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Halbwachs, Maurice. [1925] 1950. *La Mémoire collective: ouvrage posthume publié par Mme Jeanne Alexandre née Halbwachs*. Paris: Presses Universitaires de France.

- 1999. Kolektivno i istorijsko pamćenje. *Reč* (56 / 2): 63–82.
- Hobsbom, Erik, Rejndžer, Terens. (ур.) [1983] 2002. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ilić, Marija. 2008. Oral History: From Autobiographical to „Collective“ Narrative – Serb Oral Discourse on the Expulsion of Germans from Hungary. In: Dahmen, W., Himstedt-Vaid, P., Ressel, G. (eds.) *Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa*. Festschrift für Gabriella Schubert. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 189–203.
- 2010. *Those were all Serbian villages by the Danube: The Concept of Space in Collective Narratives of the Serbs in Hungary*. In: Cristian, Voss (ed.) *Ottoman and Habsburg Legacies in the Balkans: Language and religion to the North and to the South of the Danube*. München, Berlin: Verlag Otto Sagner, 265–289.
- Labov, William. 1976. *Language in the Inner City : Studies in the Black English Vernacular*. Second edition: 1972. University of Pennsylvania Press.
- Milošević-Đorđević, Nada. 1984. Kulturno-istorijska predanja. U: Milošević-Đorđević, N., Pešić, R. *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić, 130.
- 1984a. Etiološko predanje. U: Milošević-Đorđević, N., Pešić, R. *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić, 81–82.
- Olick, J. K., Robinson, J. 1998. Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology* (24): 105–140.
- Pesty, Frigyes. [1864] 1984. *Pesty Frigyes kéziratosa helynévtárából Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések*. Szentendre.
- Silverstein, Michael. 1976. Shifters, Linguistic Categories, and Cultural Description. In: Basso, K. H., Selby, H. A. (eds.) *Meaning in Anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 11–56.
- Vansina, Jan. [1961] 1985. *Oral Tradition as History*. The University of Wisconsin Press.
- Zerubavel Eviatar. 1996. Social memories: steps to a sociology of the past. *Qualitative Sociology* (19 / 3): 283–300.
- Алексић, Крста Ал. (прир.) 1981. *Народне приповетке (Пећ и околина)*. Приштина: Јединство.
- Веселиновић, Рајко Л. 1994. Велика сеоба Срба 1690. У: Самарџић, Р. (ур.) *Историја српског народа* III/1 „Срби под туђинском влашћу 1537–1699“. Београд: Српска књижевна задруга, 530–542.
- Давидов, Динко. 1981. Срби у Коморану у XVI и XVII веку. *Balkanica* (12): 59–87.
1990. *Споменици Будимске епархије*. Београд: Просвета.
- Детелић, Мирјана. 2004. *Градови у хришћанској и муслиманској епици* [Електронски извор]. Београд: Балканолошки институт САНУ.

- Здравковић, Иван. Симић, Милица. 1955–1957. Новобрдске легенде. *Гласник Етнографског института* (4–6): 359–363.
- Ивић, Павле. [1956] 1985 *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад, 68–88.
- Илић, Марија. 2010. *Усмени дискурс Срба из Чипа у Мађарској: између колективног и индивидуалног*. Докторска дисертација. Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- 2010а. Дијаспора и дијаспорична свест: анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској. *Гласник етнографског института САНУ* (58): 120–133.
- Магарашевић, Георгије. 1905. *Педесет година свеиштенства Његове Светости Георгија Бранковића, архиепископа карловачког, митрополита и патријарха српског 1855–1905*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Маловић, Гојко. 2001. Оптирање и исељавање Срба из села Ловре (Мађарска) у Војводину 1921–1924. *Зборник Матице српске за историју* (63–64): 111–155.
- 2006. *Оптирање Срба у Мађарској: 1920–1931*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Матицки, Миодраг (прир.) 1983. *Епске народне песме у Летопису Матице српске*. Нови Сад: Матица српска
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1997. Сеоба и српска културноисторијска предања. *Сентандрејски зборник* (3): 111–119.
- Николић, Мирослав. 1993. Неке особине говора у Чипу код Будимпеште. *Јужнословенски филолог* (49): 137–153.
- Новаковић, Стојан. 1872. Из Хронике деспота Ђурђа Бранковића. *Гласник Српског ученог друштва* (33): 135–190.
- Сикимић, Биљана. 2003. Срби на Чепелској ади, етнолингвистички поглед. *Етнографија Срба у Мађарској* (4): 34–48.
- Степановић, Предраг 1994. *Говори Срба и Хрвата у Мађарској: Штокавско наречје*. Горњи Милановац.
- Панић-Суреп, Милорад. 1988. *Кад су живи завидели мртвима*. Ниш: Просвета.
- Поповић, Душан. 1954. *Велика сеоба Срба 1690: Срби сељаци и племићи*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Радојчић, Никола. 1926. О хроникама Ђ. Бранковића. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (6): 27–28.
- Руvaraц, Иларион. 1896. *Одломци о Ђурђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху*. Београд.
- Остојић, Тихомир. 1949. Народна мисао, идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности Војводине. *Летопис Матице српске* 300, 38.
- Самарџић, Радован. 1989. *Идеје за српску историју*. Београд: Југославија Публик.

- Српска дијаспора*. Интернет новине сербске. www.srpskadijaspora.com
- Тимотијевић, Мирослав. 2009. Визуелизовање националне прошлости: између историје и мита. У: *Паја Јовановић*. [Каталог са изложбе]. Београд: Галерија САНУ, 117–141.
- Томић, Јован. 1902. *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683–1693)*. Београд.
- Трифуновић, Ђорђе. 1982. Велика сеоба у старој српској књижевности. У: Трифуновић, Ђ. (прир.) *Очевици о Великој сеоби*. Крушевац: Багдала, 5–13.
- Хаци-Васиљевић, Јован. 1909. *Јужна Стара Србија. Историјска, етнографска и политичка истраживања. Кумановска област* књ. I. Београд: Задужбина И. М. Коларца.
- 1913. *Јужна Стара Србија. Историјска, етнографска и политичка истраживања. Прешевска област* књ. II. Београд: Задужбина И. М. Коларца.
- Ђоровић, Владимир. 1927. *Свети Сава у народном предању*. Београд.
- 1989. *Историја Срба I–III*. Београд: БИГЗ.

Marija Ilić

GREAT SERB MIGRATION IN COLLECTIVE MEMORY:
COMMUNITIES OF MEMORY AND GENRES

Summary

The paper deals with the narration and confabulation of the Great Serb Migration into the Habsburg Empire that took place in 1690. The confabulation of this historical event has been analyzed across different genres as repertoires of cultural memory and among different Serbian communities of memory. Thus, the analysis contained many sources: such as the Serbian historical description of the event, the records that were made throughout the 17th and 18th century, oral sagas from the Serbian regions that were depopulated by the Migration (e.g. Kosovo, Eastern Serbia), the public commemorations by the Serbs in Hungary, and the oral narratives collected among the Serbs in Hungary during the fieldwork. The analysis proved that commemoration of the Great Migration – that was eventually engraved into the Serbian national collective memory, either official or vernacular – is arguable, dependant upon different communities and genres of memory, as well as on power relations in the society.

Key words: Great Serb Migration, history, social theory of collective memory, narration, oral genres, cultural-historical oral narratives, field records

Издавачи
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

Кнез Михаилова 35
11000 Београд
e-mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs
www.balkaninstitut.com

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Универзитета у Београду
Студентски трг 3
11000 Београд
e-mail: info@fil.bg.ac.rs
www.fil.bg.ac.rs

Превод резимеа
Yasmin Awan

Технички уредник
Љиљана Дукић

Слика на насловној страни
A Tale from the Decameron,
аутор John William Waterhouse, Лондон 1916

Штампа
Чигоја
Ш Т А М П А
office@cigoja.com
www.chigoja.co.rs

Тираж
500

ISBN 978-86-7179-071-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09:398(082)

ЖИВА реч : зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић / уредници Мирјана Детелић, Снежана Самарџија. - Београд : Балканолошки институт САНУ : Филолошки факултет, 2011 (Београд : Чигоја штампа). - 680 стр. : слика Н. Милошевић-Ђорђевић ; 24 см. - (Посебна издања / Балканолошки институт Српске академије наука и уметности ; 115)

Радови на срп., енгл. и нем. језику. - На спор. насл. стр.: Word of Mouth. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова. - Summaries.

ISBN 978-86-7179-071-0 (БИ)

1. Ств. насл. на упор. насл. стр. 2.
Детелић, Мирјана [уредник] 3. Самарџија,
Снежана [уредник]
а) Српска народна књижевност - Зборници
COBISS.SR-ID 184712972